

ENTORN DEL RETARD EN EL RECOBRAMENT DELS NIVELLS MACROECONÒMICS DE PRE-GUERRA A L'ESPANYA DELS 1950 *

per ANTONI MONTSERRAT i JACINT ROS

1. DUES CONCEPCIONS DISTINTES DEL TERME RECOBRAMENT

El recobrament dels nivells de pre-guerra pot ésser analitzat des de dos angles:

1. El recobrament en termes absoluts dels volums de producció, la qual cosa significaria simplement el retorn als nivells de producció pre-bel·lics.

2. El recobrament dels nivells de productivitat, ritmes d'expansió de la producció, nivells d'inversió, balances totals i sectorials, nivells relatius de producció respecte a tercers, coses que, tot posseint un sentit econòmic més ple i més correcte, es troben subjectes a més gran discussió, car no es tracta ja de la construcció o l'anàlisi crítica de sèries estadístiques, com era el cas de la primera anàlisi indicada.

Quant al primer punt, les sèries tenen utilitat sobretot en el cas de valors macroeconòmics generals (renda i conceptes derivats) o en el de produccions bàsiques d'escassa modificació en llur sentit econòmic al llarg del temps, és a dir, amb una elasticitat molt baixa respecte a la renda. Cal també incloure ací el recobrament de nivells vitals i volums de producció mínims, per a variables que no adquireixen el paper de restriccions al procés general de producció (bé pel cantó de l'oferta, bé pel cantó de la demanda), sinó en casos extrems, raó per la qual molt sovint hom prescindeix de la seva anàlisi.

* El material directament utilitzat apareix ressenyat a la fi de l'article. Una bibliografia més àmplia sobre el període 1939-59 correspon a la recerca colectiva en curs per J. M. Clavera, J. M. Esteban i A. Montserrat i J. Ros a la Facultat d'Econòmiques de la Universitat Autònoma de Barcelona, dins la qual recerca cal situar aquest treball.

2. EL PERÍODE DE REFERÈNCIA

Les diverses comparacions amb nivells de pre-guerra parteixen molt sovint de distintes bases. Les més corrents són: l'any 1929, el període 1931-35, algun any d'aquest període com el 1934 o el 1935, la data de 18 de juliol del 1936, que assenyala el començament de la guerra, o l'any 1936 mateix.

Es a dir, hi ha opinions per a tots els gustos. I això no constitueix purament una frase: la tria d'una o altra base amaga gairebé sempre la intenció d'avançar o allunyar la data de recobriment.

Així, en parlar de l'agricultura, veurem com hom intenta de prescindir de la mitjana de les collites de 1931-35, i, quan no és possible prescindir del període esmentat, hom substitueix la sèrie originària disminuint els seus valors a fi i efecte de fer més fàcil el salt: la sèrie de produccions agràries corregida pel Ministeri d'Agricultura i acceptada pel Consell d'Economia Nacional proporciona mitjanes ben per sota de les del període 1926-30, cosa que, com veurem i està demostrat, és absurda. La renda nacional de pre-guerra se'n troba corregida a la baixa, en les posteriors estimacions del Consell d'Economia Nacional (CEN). Quant a la indústria, alguns sectors van passar per situacions difícils a causa de la crisi de 1929, la qual afectà l'economia espanyola amb retard i amb menor intensitat que en altres països, però amb un cert impacte que cal afegir als canvis de tendència relacionats amb les lluites polítiques i els canvis socials propis del període republicà. Els efectes resultants de tot això no són corregits pràcticament mai, ni que fos tenint en compte les dades mitjanes del període anterior (1926-30), la mitjana de 1926-1936, o la tendència a més llarg terme. És clar que en el menyspreu de la tendència intervenen, a més de la disparitat de situacions socials i polítiques, les dificultats de les estadístiques, en general molt poc fiables per al primer terç del segle; algunes sèries són, a més, interpolacions o extrapolacions poc elaborades.

Aquest resum crític d'opinions sobre el recobriment no pretén de ser ni sistemàtic ni exhaustiu. Amb tot, intentem de referir-nos, sempre que és possible, només —o conjuntament amb la dada oferida per la font directa o indirecta comentada— al nivell mitjà de 1931-35. Quan ens sembla interessant i pot ser fet, ho completem amb l'anàlisi de la mitjana mòbil màxima —o el rècord simple de pre-guerra, que constitueix la formulació bruta del mateix concepte— i la ja indicada extrapolació de tendència.

3. EL RECOBRAMENT DE LA RENDA NACIONAL I ALTRES MAGNITUDS CONNEXES

Vegem en primer lloc el recobrament de la Renda Nacional, a partir de la discussió de les xifres del Consejo de Economía Nacional (CEN), sèrie 1940-1964. Aquesta sèrie té una llarga història; la darrera versió, analitzada pel seu principal elaborador, és continguda a Paris Eguilaz, H., *Desarrollo Económico Español 1906-64*.¹ Segons aquesta font, la renda nacional de 1931-35 és de l'ordre dels 205.000 milions de pessetes de 1953. El recobrament és aconseguit el 1950, al cap de 17 anys. Les primeres estadístiques del CEN, per exemple tal com apareixen a INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Principales actividades de la vida española en la primera mitad del siglo XX*,² presenten el recobrament també per a 1950. El valor màxim de la renda nacional a pessetes constants del 1953 correspongué al 1934, segons CEN sèrie corregida, i no fou recobrat fins el 1951 (17 anys).

El volum de renda nacional del 1935, últim any complet de pre-guerra, es recobra segons aquesta font només a partir del 1951. En efecte, a pessetes constants de 1953, la renda nacional del 1935 va ser de 199.000 milions de pessetes, xifra que, tot i ésser assolida exactament per primera vegada el 1946, no és recobrada definitivament fins a 1951-52 (192 i 226 milers de milions de pts., respectivament).

Tots aquests càlculs estan afectats, per una altra banda, molt important, pel criteri de deflació seguit que, en basar-se en els preus oficials (índex general de preus a l'engròs-INE), presenta nombrosos problemes, com els presenta la sèrie de preus del Consell Superior de Cambres.³ El biaix a través de la comparació internacional de poder de compra, l'analitzarem més endavant, perquè també és complicat; la comparació directa segons canvi exterior de la pesseta⁴ és possible, però perd significació en un període d'escàs volum de transaccions exteriors (si acceptem el tipus de canvi com a índex de preus relatius a la importació i a l'exportació). Un altre índex de deflació és l'implícit en les sèries en dòlars del producte interior brut i el valor afegit calculades per l'ONU,⁵ que utilitzarem igualment més endavant. A tot això, s'hi afegeix el com-

1. PARIS EGUILAZ, HIGINIO, *Desarrollo Económico Español 1906-1964*, Madrid, CSIC, 1965.

2. INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Principales actividades de la vida española en la primera mitad del siglo XX*, Madrid, 1952.

3. CONSEJO SUPERIOR DE CÁMARAS, *Cifras de la Economía Española, 1963-1964*, Madrid, 1965.

4. TAMAMES, R., *Estructura Económica de España*, Madrid, Seyp, 1964.³

5. ONU, *The Growth of World Industry 1938-1961*, International Analysis and Tables, Nova York, 1965.

plicat sistema de canvis múltiples en el moment de la suposada recuperació de la renda.

La sèrie de població en valors absoluts no disminueix, si sobretot ens fiem del cens de 1940, ple d'errades almenys parcials. Malgrat les pèrdues de la guerra i la repressió posterior,⁶ el total de la població no va disminuir. No entrarem ací en l'estudi dels aspectes demogràfics; el cert és que la renda *per capita*, que és el que ací ens interessa, recobra el nivell de pre-guerra més tard que la renda total: definitivament el 1954 segons la sèrie corregida del CEN, per bé que el 1952 aconseguís ja en pessetes constants del 1935 l'índex 103, i el 1951 i el 1953 l'índex 99. La mitjana del període 1931-35 (8.546 pessetes de 1953) és recobrada el 1952. La renda *per capita* màxima de pre-guerra va ser aconseguida el 1929, segons la mateixa sèrie del CEN corregida, i no es tornà a obtenir fins el 1954 (25 anys). Finalmente l'índex de la renda per individu actiu del 1935 no es refà fins el 1954.

A partir del 1954 la multiplicitat de sèries de renda nacional i la més gran fiabilitat, segons la major part d'autors, de les sèries no elaborades pel CEN, fa més difícil la comparació de les dades.

La sèrie del Consejo de Economía Nacional (CEN),⁷ com és sabut, és força basta. Parteix d'una renda nacional estimada com a mitjana de les d'Urquijo i Vandellós (directes, establertes per al mateix any 1923, però no pas independents entre elles). Calcula la sèrie indirectament fent ús dels índexs de producció agrària i minero-industrial, els quals pondera a priori i per a llargs períodes. Tot això és "corregit" amb la "nupcialitat". El 1956 la sèrie és rectificada, disminuint els valors del període republicà. Els índexs de producció industrial INE i CEN no coincideixen; la forma indirecta de càlcul és conservada fins al 1957. Les sèries estimades posteriorment tendeixen a augmentar en un 10% aproximadament els valors de la sèrie CEN per a 1940-54, a fi i efecte de fer-los compatibles amb les estimacions directes iniciades el 1954 (Contabilidad Nacional de España), però hom no discuteix la infravaloració paral·lela dels valors de renda de pre-guerra.

Així, a l'estudi publicat per la Universitat Comercial de Deusto sobre la *Riqueza Nacional de España*,⁸ hom considera que la sèrie del CEN per a 1940-54 està subvalorada, però això s'arregla simplement encadenant els índexs a través de la igualació dels valors absoluts del CEN i de Contabilidad Nacional per a l'any final de període; els valors de pre-guerra no són considerats. Així i tot, la sèrie corregida de Deusto no

6. JACKSON, GABRIEL, *The Spanish Republic and the civil war 1931-1939*, Princeton, Princeton U. P., 1965.

7. SECRETARÍA GENERAL TÉCNICA DEL MINISTERIO DE HACIENDA, *Contabilidad Nacional de España. Años 1954 a 1960*, Madrid, 1964.

8. UNIVERSIDAD COMERCIAL DE DEUSTO, *La Riqueza Nacional de España*, Bilbao, 1970.

introdueix grans canvis. El nivell de renda nacional es recobra igualment el 1951. La sèrie "definitiva" elaborada per Àngel Ortí a *El Desarrollo Industrial de Cataluña. La renta nacional de España 1889-1967. Estudio de distribución regional: Cataluña*,⁹ tampoc no resol el problema per al període de pre-guerra, car comença el 1940. És pura adopció com per a l'estudi de Deusto dels valors CEN, multiplicats en aquest cas per 111,754. La sèrie de Castañeda¹⁰ 1901-1935 encara està més subvalorada que la del CEN, en estar construïda sobre dades fiscals. Els resultats presentats per Velarde a les Primeras Jornadas Técnicas Sindicales de 1960¹¹ són semblants als indicats més amunt.

4. RECOBRAMENT DELS NIVELLS DE PRE-GUERRA A L'AGRICULTURA

El recobrament dels nivells de pre-guerra a l'agricultura, el realitzarem a partir de la crítica de les sèries corregides de les produccions agràries publicades pel Consejo de Economía Nacional i el Ministerio de Agricultura, crítica feta per Juan Gómez en el seu article *La evolución de la cuestión agraria bajo el franquismo*,¹² recollida àmpliament per Xavier Flores a la seva tesi doctoral de la Sorbona publicada amb el títol *Estructura Socioeconómica de la agricultura española*.¹³ Aquestes mateixes crítiques tenen l'assentiment del professor Tamames a la seva *Estructura Económica de España*. Diu Xavier Flores a les pàgines 209 i següents del seu llibre: "Hasta 1955 los anuarios estadísticos españoles daban las cifras de producción admitidas como válidas para el período 1931-35, pero, a partir de 1956, se decidió revisar la época de la República y se rebajaron a un nivel sensiblemente inferior al período 1926-30 las cifras admitidas hasta entonces". Amb aquesta transformació el recobrament oficial de la producció fou aconseguit ja en 1953-54. Amb tot, el recobrament real segons les sèries reconstruïdes per Flores i que coincideixen en llur base amb les publicades, per exemple, pel Banco de Bilbao en el seu *Informe Económico de 1962*, no presenten el recobrament del nivell del 1929 fins a la campanya 1957-58, és a dir, que, del 1939 al 1958, no s'aconseguí de recobrar el descens en un 28,3% de la producció del 1929.

9. ORTÍ, ÀNGEL, *La Renta nacional de España 1889-1967. Estudio de distribución regional: Cataluña*. HORTALÁ, JUAN, *El Desarrollo Industrial de Cataluña*. Barcelona, Instituto de Economía de la Empresa, 1969.

10. CASTAÑEDA, J., *El consumo de tabaco en España y sus factores*, en "Revista de Economía Política", 1, núm. 2, abril-junio 1945.

11. VELARDE, J., "Informe a las Primeras Jornadas Técnicas Sindicales", dins *Sobre la decadencia económica de España*. Madrid, Tecnos, 1967.

12. GÓMEZ, JUAN, *La evolución de la cuestión agraria bajo el franquismo*, París, 1957.

13. FLORES, XAVIER, *Estructura Socioeconómica de la Agricultura Española*. Barcelona, Península, 1969.

A l'estudi sobre l'agricultura espanyola el 1956, publicat a "Moneda y Crédito", núm. 60,¹⁴ les comparacions s'estableixen amb el decenni 1926-35. Segons aquest criteri, el recobrament es dona el 1956 per al blat (índex 101), però amb índexs 69 per a l'ordi, 92 per al sègol, 71 per a la civada, 44 per a les faves, 63 per a mongetes, 92 per a patates, 89 per al vi, 52 per a les taronges (gelades). En canvi, són superiors el blat de moro (116), els cigrons (119), les lleties (139), l'oli (106) i el sucre (140).

Si passem ara a considerar la producció relativa per habitant, que el 1940 suposava, base 1929, només un 65,2%, ens trobarem que tal producció per habitant no aconsegueix de recobrar-se dins de "terme", és a dir, abans del 1959. El 1964 era encara de 87,1% de la de 1929 amb descens el 1950 del propi nivell del 1940 i amb un relatiu recobriment a partir del del 1960 (1950, base 1929 = 63,3; 1960, base 1929 = 82,4).

Es cert que la producció per habitant és un concepte que es troba subjecte a molta discussió. Suposa la comparació de la producció agrària, que és un simple component de la renda nacional, amb la població total del país, la qual es dedica a una pluralitat d'activitats, si està activa i presenta variacions complicades en la seva taxa total d'activitat (piràmides, educació, etc.). A mesura que la renda nacional augmenta, precisament el percentatge de població activa que es dedica a l'agricultura disminueix. Amb tot, allò que demostra en el cas espanyol aquest no recobriment de la producció per habitant és la més gran validesa d'un model d'oferta il·limitada de treball, propi d'un país subdesenrotllat, que un model que relacioni augments de la productivitat i emigració de l'agricultura, propi d'un país desenrotllat. És a dir, les emigracions no han procedit com a resposta a augments de la productivitat al camp, en el qual, com veurem més endavant, per a una sèrie de produccions fonamentals es conserven durant un llarg període els rendiments per hectàrea del primer terç del segle. Per a més detall, tot això pot ésser contrastat amb el model de migracions de García Barbancho.¹⁵

Quant a la productivitat interna del sector agrari, el recobriment només és assolit el 1962, amb una evolució paral·lela a la de la producció per habitant. Si el 1940 la productivitat era només del 60,6% de 1929, el 1950 aquesta productivitat havia disminuït fins a 57,7%. Durant un llarg període continua, per tant, essent vàlida la indicació de Manuel de Torres¹⁶ sobre la correlació de les incidències climàtiques i els resul-

14. *La evolución de la agricultura española en 1956*, "Moneda y Crédito", número 60, Madrid, 1957.

15. GARCÍA BARBANCHO, A., *La emigración y la población agraria en España* dins "Boletín de Estudios Económicos" de Deusto, núm. 61, 1964 repr. als seus *Complementos de Econometría*, Esplugues, Ariel, 1966.

16. TORRES, MANUEL DE, *El problema trigoero y otras cuestiones fundamentales de*

tats de cadascuna de les collites. Més endavant veurem, però, dins quins marges hom pot admetre les oscil·lacions.

Consideració d'alguns productes

Per a alguns productes agraris la manca de recobrament és especialment acusada. Per exemple, si ens referim només al cas del blat, el 1965 hom havia recobrat la collita, excepcional, això sí, del 1934 (50,9 milions de quintars mètrics). Si prenem com a base la mitjana de 1931-35, 43,6 milions de Qm., el primer any recobrat és 1954, però tota una sèrie d'anys posteriors no aconsegueixen aquesta mitjana de pre-guerra. Es tracta de 1955, 1956, 1960, 1961 i 1964. Quant a la productivitat, encara som en uns rendiments per hectàrea propis de França en el període 1831-40 (dades extretes de Bairoch),¹⁷ pel cap baix fins al 1965.

Hom ha considerat fins fa poc que el blat i en general els cereals tenien una correlació inversa amb el nivell de renda; avui, però, hom pensa que això en tot cas s'aplica al consum directe per a les economies domèstiques dels cereals panificables. Campos aporta dades que demostren com el consum total de cereals, i especialment el blat, és creixent amb la renda en tota una sèrie de països en funció de la utilització dels cereals per a l'alimentació del bestiar.

Altres productes agraris continuen també sense recobrar els nivells d'abans de la guerra, àdhuc fins fa pocs anys. Aquest és el cas de l'arròs, el rendiment per ha, segons Velarde-Campos, ha estat successivament 62,3, 45,2, 57,4 i 61,0 per als períodes 1934-38, 1941-50, 1954-57 i 1960-63. Aquí, a diferència del blat, ens enfrontem amb produccions que estan sotmeses a problemes de mercat de discussió complexa. Aquest també és el cas de l'oli i la vinya els nivells de pre-guerra dels quals són també discutits per Velarde en el seu recull "Sobre la Decadència econòmica de España" (cap. 10).

La "pertinaz sequía"

Hom no pot acabar aquesta visió ràpida del retard en el recobrament de les produccions agràries sense referir-se al tema de la *pertinaz sequía*. Els anys quaranta, en efecte, són tractats tòpicament com a anys de secada, els quals, junt amb el bloqueig internacional, serien causants del retard. En la pràctica, sembla que no es pot parlar d'una situació sostinguda de "sequera", tot i que, efectivament, els anys 1944, 1945 i

la agricultura española, Madrid, CSIC, 1944; i *Inicio de la actual política económica española*. Madrid, Aguilar, 1956.

17. BAIROCH, PAUL, *Révolution Industrielle et Sousdéveloppement*. Paris, Sedes, 1963.

1949 tinguessin menor quantitat de pluja que els altres. Les xifres de base per a contrastar-ho són una mica discutibles, car fins fa poc no es disposa d'estimacions sobre pluja total caiguda a la península, per a un any donat. La xifra mitjana s'apropa als 340.000 hm³. Doncs bé: en canvi, hom pot introduir dues consideracions:

1) No és necessària cap evidència estadística per a demostrar la baixa probabilitat que així succeís en realitat. Tot i que, a diferència d'altres fets del clima d'escassa variació anual, hom pugui parlar en el cas de la pluja d'oscil·lacions cícliques, les oscil·lacions tendeixen a compensar-se d'un any a l'altre.

2) Les xifres disponibles¹⁸ no abonen la tesi de la sequera per dos conceptes, un dels quals almenys constitueix evidència estadística del punt anterior, i el reforça.

2.1) Les dades disponibles per a aquella època corresponen encara a observatoris aïllats que, almenys a nosaltres, no ens han permès d'establir un total de pluges a Espanya, d'un any a l'altre. Ara bé corresponent, com pot ser el cas, a tres observatoris situats en condicions climàtiques dins el possible força diferenciades, la seva consideració conjunta pot presentar-se en forma d'índex de pluviositat general. El resultat de la construcció d'aquest índex a base de les dades pluviomètriques de Madrid, Barcelona i València per als anys 1901-1920 és acceptable. No es presenten grans oscil·lacions, aquestes en tot cas no es presenten agrupades; la desviació estàndard és de l'ordre de 197,5 i només dos anys presenten índex superior al doble de la desviació estàndard. No hem fet cap estudi de cicle ni de tendència, car, tot presentant-se en el cas de la pluja, no ens ha semblat necessari per al nostre objecte.

2.2) D'altra banda, hem establert els índexs corresponents per a 1943-50, anys per als quals més sovint es parla de la "pertinaz sequía". Doncs bé, només hi ha un any, el 1945, que presenti realment un índex baix, mentre els altres es mantenen pròxims a la mitjana, bé per sobre, bé per sota, tot i que potser per terme mitjà va ploure una mica menys.

5. EL RECOBRIMENT INDUSTRIAL. CRITERIS D'AVALUACIÓ

En considerar els sectors industrials cal tenir en compte, en primer lloc, l'existència de l'anomenat efecte Boulding, apuntada per Velarde-Campos,¹⁹ i que afecta en general les economies postbèl·liques. Aquestes recobren i expandeixen la indústria lleugera, la més afectada i més

18. INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, "Anuario Estadístico de España, 1949", Madrid, 1950.

19. VELARDE, J., CAMPOS, R., *Lecciones de Estructura e Instituciones Económicas de España*. Madrid, Madrid Artes Gráficas, 1968.

sensible als problemes militars i al mateix temps a la nova demanda de postguerra, sense necessitat de reconstruir infraestructures productives. Això, tot facilitant el recobrament de l'índex general de la producció industrial, comporta habitualment una baixa relació capital-producte, hipòtesi comprovada a Espanya per al període objecte d'estudi.

La discussió sobre les sèries de producció industrial es troba al *Juicio a la actual política econòmica espanyola*, p. 77 i següents. Tenint en compte l'indicat efecte Boulding, hom pot dir que des del 1940 el volum de la producció industrial ja és superior al del 1936.

La sèrie de l'INE ofereix per al 1942 (1929 = 100) el valor 112. Si utilitzem les xifres de comptabilitat del Consell d'Economia Nacional, que dissenteixen fortament, any per any, de les de l'INE, hom pot comprovar tanmateix que el nivell de pre-guerra ja havia estat recobrat el 1940 igualment.

La consideració dels índexs generals de la producció industrial no ens ha de satisfer. Cal anar en primer lloc a una anàlisi de les sèries de les produccions principals. Si observem amb deteniment, per exemple, les sèries tan importants de les matèries bàsiques de la indústria siderúrgica tindrem els resultats següents: per al llingot i per a l'acer brut.

	lingot	acer
1929	730	1.071
1941-45	532	627
1946-50	558	681
1951-55	810	986
1956		1.243

Es a dir, que només a partir del 1956 data el ple recobrament de la producció siderúrgica.

Si partim de la mitjana del període 1929-1931, en efecte, mentre l'índex general de producció industrial apareix recobrat ja per a 1941-45, en canvi, segons elaboració de Félix Gordón Ordás a *Mi política fuera de España*,²⁰ on recull dades de fonts oficials espanyoles, la mineria no es recobra fins al període 1946-50 i les manufactures fins el 1951 (104). L'índex de mineria i metallúrgia que utilitza tampoc no es recobra fins el 1954 (101). El d'altres indústries (entre elles la química), el 1951.

L'índex de minerals metàl·lics de 1929-31 no torna a igualar-se fins

20. GORDÓN ORDÁS, FÉLIX, *Mi política fuera de España*. México, DF, 1965 y sig., "t. III, Economía y Finanzas en España de 1939 a 1968" (México, 1969), ed. del autor.

el 1961. Per als metalls no ferris els índexs es retroben el 1957. Per a la indústria tèxtil, tot i disposar des del 1940 de volums de producció ja molt pròxims als de pre-guerra, el nivell no és retrobat fins el 1956. Per a la indústria química el període 1951-55 suposa un desenrotllament espectacular que sobrepassa amb tranquil·litat els nivells dels 1930.

La consideració dels productes o dels distints sectors de l'activitat industrial fa, per tant, compatible el recobrament tardà assenyalat per a la renda i el de la indústria, més enllà de la simplicitat de l'índex general. Ara: el recobrament de l'activitat industrial, cal veure'l, més que en els volums de producció, en els ritmes d'expansió industrial, tan íntimament relacionats amb el volum total i de la inversió i amb la proporció que aquesta suposa dins el producte nacional brut (taxa de formació bruta de capital fix). Si veiem els ritmes, comprovem que aquests són baixos durant un llarg període que acaba cap al començament del decenni dels 1950. Si seguim la sèrie de producció industrial del Consell d'Economia Nacional, en una primera fase els índexs de producció oscil·len al voltant del 60 % de 1953-1954, sense grans senyals de tendència creixent. En una segona fase que s'inicia a partir del 1946 la producció industrial continua mantenint-se a nivell baix i amb taxa lenta, àdhuc més clara (un 70 % de nivell de 1953-54 que el Consell dona com de recobrament definitiu de l'economia). El creixement relatiu de la producció només s'inicia a partir del 1950 i així i tot amb una certa debilitat, a la qual no són estranyes les situacions cícliques de començament dels anys cinquanta. El mateix que per a l'índex general pot ésser dit dels principals índexs sectorials. En la metallúrgia hom no pot parlar d'una certa animació dels índexs fins l'any 1950; en l'alimentació, begudes i tabac, fins el 1951; en els tèxtils, malgrat la major activitat relativa respecte a la pre-guerra des de l'inici dels anys 1940, tampoc no existeix plena normalitat fins el 1955. La sèrie d'energia,²¹ com sabem, es troba fortament marcada en les seves oscil·lacions per les deficiències de la xarxa d'embassaments i les dificultats en el funcionament i la construcció de les tèrmiques. Tot i que les restriccions s'acabin el 1952, això només és momentani, car reapareixen el 1953 i 1954, són inexistents segons el Ministeri d'Indústria durant el 1955 i el 1956 (però no pas segons la pròpia UNESA, el càrtel de les companyies elèctriques, que accepten unes xifres reduïdes, però significatives per a aquests anys d'expansió industrial forta) i reprenen per última vegada amb 200 a 250 milions de kwh, segons una o altra font, per al 1957. Recordem que els anys de més forta restricció van ésser 1945 i 1949, anys de poca pluja, amb 1.500 milions de kwh de dèficit aproximat cada un dels dos anys.

21. CASTAÑEDA, J. i REDONET, J. L., *Incidencia de las restricciones eléctricas sobre la economía nacional*. Reproducido en VELARDE, J., *Lecturas de Economía Española*. Madrid, Gredos, 1969.

Si considerem ara la inversió, amb la indicada forma de la formació bruta de capital i acceptem les xifres del CEN, no se surt d'un volum de la formació bruta de 1930 de l'ordre de 24.000 milions de pts. de 1953 fins al mateix 1953, en què s'aconsegueixen 37.700 milions de pts., amb un salt important ja l'any precedent. Ara bé: aquestes són les xifres totals, que són coherents amb la sèrie d'inversió neta de Deusto en el seu estudi sobre la renda i la riquesa a Espanya (28.000 milions de pts. del 1953 per al mateix any 1953); però la proporció dins la renda no evoluciona d'una manera tan optimista.

En efecte, segons les dades del CEN, un cert augment del percentatge dins la renda nacional es dona ja en el període 1951-53, i anys següents, però no s'aconsegueixen proporcions comparables amb les estrangeres fins després del pla d'Estabilització del 1959, a partir de 1962-64, en què s'assoleix un percentatge mitjà del 20% de la renda, segons analitza Paris a *Desarrollo Económico Español 1906-1964*.

Tot això, caldria encara més referir-ho a l'autèntic percentatge d'inversió industrial productiva neta, una aproximació a la qual podem trobar en estimacions contingudes en l'esmentat treball de Paris, així com a Deusto.

6. EL RECOBRAMENT DELS SALARIS DE PRE-GUERRA

Una altra comparació necessària és la dels nivells de salaris de pre-guerra i de postguerra. Paris mateix, a *Renta Nacional, Inversión y Consumo en España, 1939-1959*,²² aporta dades força eloqüents malgrat les dificultats estadístiques, en aquest cas encara més grans donada la reglamentació oficial dels salaris i la persistència de salaris diferencials per zones. La dificultat no és purament de postguerra, car per a la pre-guerra tampoc no ha estat fet un estudi sistemàtic dels sous sinó per a determinats sectors o regions. Així, sèries oficials per a Espanya discrepen en un 60% dels salaris reals de València. Segons el treball indicat, mentre la renda per habitant es recobra el 1954, els salaris reals més seguretat social ho fan el 1955 (malgrat la major atenció social de postguerra) i els salaris reals en mà el 1956, però encara no definitivament, car tornen a disminuir per sota del nivell 100.

Ara bé, aquest autor no proporciona cap mena d'anàlisi sobre les pèrdues absolutes i relatives per a les classes assalariades, llevat de la consideració del paper de la inflació (els índexs oficials de preus al detall creixen prou més de pressa que els salaris nominals oficials durant tota la postguerra). Una aproximació a aquest descens de les rendes reals i

22. PARIS, H., *Renta Nacional, Inversión y Consumo en España 1939-59*. Madrid, CSIC, 1960.

a llur recobrament tardà, el tenim a través de les xifres de consum establertes, amb les limitacions de rigor per París i el CEN. Segons publica aquest autor, només fins al 1961 s'estableix una situació d'augment continuat del consum, car 1945, 1947, 1948, 1949, 1953, 1955, 1959 i 1960 són anys amb disminució relativa del consum respecte al corresponent any anterior.

Tot això va acompanyat d'una baixa participació dels salaris a la renda nacional, que no comença a salvar-se sinó després del 1960. Segons frase que Gordón Ordás atribueix a París, la situació es presentava, els 1950, ben a l'inrevés de com ens la indica Manuel de Torres, el qual, a través de la manipulació de conceptes de seguretat social i altres, intenta d'establir el recobrament per a 1951-53. Diu París (segons Ordás): "Sin embargo, también en estos últimos años (1952-59), si se comparan los salarios con los de 1936 a precios constantes y con los aumentos de la renta nacional por habitante, se percibe que la distribución de la renta es diferente (es decir, más desfavorable) que en 1936, porque los salarios a precios constantes deberían haber aumentado en la misma o mayor proporción que los aumentos de renta por habitante, para que la distribución fuera análoga o más igualitaria que en aquel año". És clar que hom pot adduir els augments espectaculars de salaris durant la República (vegeu Balcells²³ i Tuñón²⁴).

Més autoritat respecte al retard, ens la donen les xifres de consum analitzades per als principals béns. Són conegudes les xifres de Martínez Alíer²⁵ per al cas dels jornalers agrícoles andalusos. La comparació de les dades actuals amb les del temps de Díez del Corral dóna el mateix percentatge del salari diari com a necessari per a la compra dels béns alimentaris fonamentals d'una dieta sense grans variacions en 50 anys (anys comparats: 1919 i 1961). Hom pot pensar que aquesta comparació és massa local i poc significativa. El fet és, però, que els nivells de consum són encara, segons Bustinza,²⁶ García Barbancho²⁷ i Alcaide Inchausti,²⁸ força baixos i s'hi mantenen durant el decenni de 1940, mentre per al final dels anys cinquanta (enquesta de 1959)²⁹ hom pot

23. BALCELLS, ALBERTO, *Crisis económica y agitación social en Cataluña (1930-1936)*, Espplugues de Llobregat, ICESE i Ariel, 1971.

24. TUÑÓN DE LARA, M., *Variaciones del nivel de vida en España*, Madrid, Península, 1965.

25. MARTÍNEZ ALIER, J. M., *La estabilidad del Latifundio*. París, Ruedo Ibérico, 1968.

26. BUSTINZA UGARTE, PEDRO, *El poder adquisitivo de los salarios en Bélgica, España, Italia y Reino Unido, referido al coste de la alimentación*. Madrid, CSIC, 1957.

27. GARCÍA BARBANCHO, A., *Análisis de la alimentación española* (tesis doctoral en C. Económicas). Separata de "Anales de Economía", núms. 66 y 67, Madrid, 1959.

28. ALCAIDE INCHAUSTI, A. i d'altres, *La Estructura de la Economía Española. Tabla Input-Output*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1958.

29. INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Encuesta sobre Cuentas Familiares, marzo 1958*. Madrid, 1960.

veure alguns canvis cap a un consum més desenrotllat. Perpiñá Rodríguez³⁰ estableix igualment comparacions internacionals que encara no ens col·loquen en una situació brillant. Una elaboració posterior a les citades realitzada per F. Rahola³¹ per a un estudi d'Urquijo aporta encara conclusions més negatives que les de Bustinza.

7. EL RECOBRAMENT DEL NIVELL DE PRE-GUERRA. LA MAGNITUD DEL RETARD ACUMULAT

En la comparació de nivells de renda — o d'indicadors semblants — només hem considerat la qüestió des d'una perspectiva estàtico-comparativa. Però no hem tingut en compte la diferent evolució en el temps que hauria produït la "normalitat".

Entesa la "normalitat" com a continuació dels ritmes d'expansió de pre-guerra, el mateix Paris Eguilaz arriba en uns resultats que després abandona en publicacions seves posteriors.

Higinio Paris, a *Renta Nacional, Inversión y Consumo en España en 1939-59*, presenta dues sèries de tendència de la renda basades en el període 1920-1935. Arriba a estimar que el 1954 encara, "calia" recobrar renda per valor de 20.000 milions de dòlars (88.500 milions de pts. de 1929 = 1.000.000 de milions de pts. de 1958). Allò més significatiu, però, és que la prolongació de la sèrie absorbeix aquest "dèficit" amb rapidesa. El 1962, tot descomptant, cosa que Paris no fa, els anys de guerra, encara "calia" absorbir 41.000 milions de pts. de 1929, és a dir, gairebé 10.000 milions de dòlars.

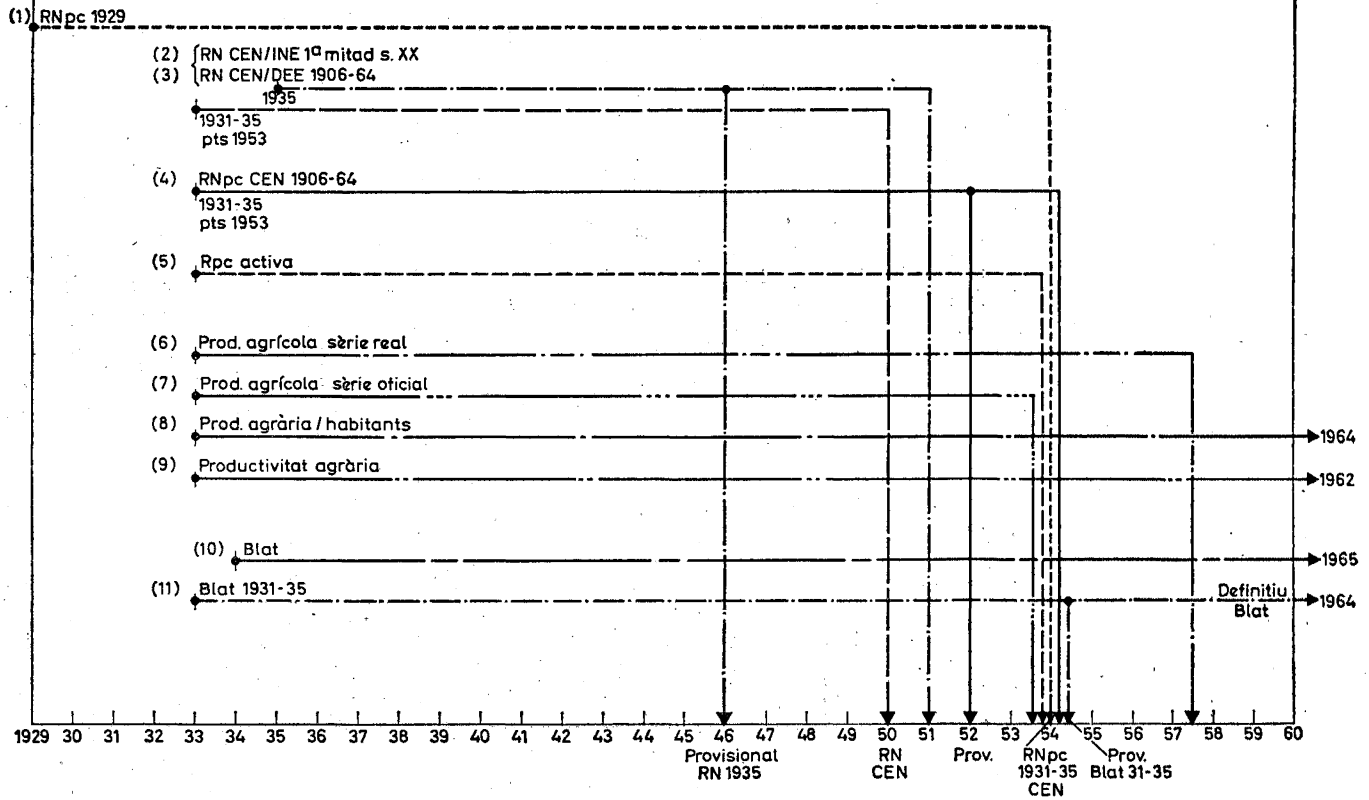
Efectivament, "avec des si...", és massa elemental manipular aquest tipus de xifres, construïts sobre el que no ha passat i podria passar, però en el nostre cas són molt significatives, perquè en primer lloc parteixen d'unes taxes de creixement econòmic molt baixes en si abans de la guerra i que no són compensades i en segon lloc perquè, amb independència de les taxes dels anys 1920, a molts països i d'àrees (amb guerra o sense) en el període 1939-59 en el seu conjunt va suposar un creixement prou més ràpid que l'espanyol corresponent. Això és el que posa de manifest, per exemple l'acurat estudi de l'ONU *The Growth of world Industry 1938-1961*.

L'ús d'exponencials, amb els mateixos elements espanyols de comparació (1920-35), o bé per al mateix període 1939-1959, mostra igualment la importància del "buit" de la postguerra.

30. PERPIÑÁ RODRÍGUEZ, ANTONIO, *La Estructura de Salarios en España. Estudio sobre el salario diferencial*. Madrid, CSIC, 1962.

31. *Comparación internacional de la productividad*, dins BANCO URQUIJO. SERVICIO DE ESTUDIOS EN BARCELONA. *España y el Mercado Común Europeo. Análisis dinámico comparativo*. Madrid, Ed. Moneda y Crédito, 1968.

RECOBRAMENT D'ALGUNS NIVELLS DE PRE-GUERRA

El comerç exterior, parat

El volum del comerç exterior durant els anys quaranta és força més baix que en la pre-guerra, sense tenir en compte ni tan solament la repercussió del crac del 1929 sobre els mercats mundials.

Del 1940 al 1947 les exportacions i les importacions, expressades ambdues en volum, no arriben a superar entre el 40 i el 70, com a percentatges extrems, del volum que aquestes operacions representaven el 1935, i tots sabem que el 1935 el comerç exterior espanyol sí que estava marcat per la crisi.

El 1949, segons Perpiñá Grau,³² les exportacions espanyoles expressades en pessetes or (unitat de compte) representaven només 1.175 milions de pessetes or (2.100 el 1929).

Aquesta situació havia de continuar encara alguns anys. Només el 1958 i el 1959 hom aconsegueix de doblar els baixos nivells quàntics d'exportació i d'importació respectivament del 1948, normalitzant en certa forma el tràfic anterior a la greu crisi del 1929. L'economia exterior espanyola del temps de la dictadura sabem que ha estat considerada com a exemple d'ultraproteccionisme, la qual cosa ens dóna, per tant, una imatge de la "normalitat" recobrada el 1959.

8. CONSIDERACIONS FINALS

En la indicada consideració dels nivells de pre-guerra comparats amb altres països cal insistir-hi força, per diverses raons, entre elles les relatives al caràcter extraordinàriament defensiu quant a la intenció i exclusivament estàtic quant al mètode, de les versions oficials, oficioses i tolerades que constitueixen el gruix de la polèmica en el moment en què aquesta adquireix importància des de diversos punts de vista (correcció de la política aplicada i, per tant, necessitat de continuar-la, *sostenella y no enmendalla* mínimament recolzat en xifres; constatació de la primor del resultat i postulat de la necessitat de canvi en l'orientació, canvi fet possible a partir dels mínims aconseguits). Això fa que molt sovint els qui en la pràctica van fer el paper d'enterradors de la política autàrquica amaguin fracassos a fi de defensar el *laissez-faire*. N'és l'exemple més típic Manuel de Torres, que admet el recobrament a fi d'exigir la liberalització.

Manuel de Torres, en la seva valoració de la recuperació, arriba molt lluny en l'acceptació de les sèries oficials i fins en la manipulació de les dades, però mai no s'atreveix a comparar internacionalment.

32. PERPIÑÁ GRAU, R., *De Estructura Económica y de Economía Hispana*, Madrid, Rialp, 1952.

Tampoc no hi ha comparacions serioses amb altres conjuntures històriques espanyoles semblants: posem per cas la favorable conjuntura creada per la primera guerra mundial per a determinades exportacions espanyoles, i de retruc per a l'evolució general dels nivells de renda. L'etapa posterior al *boom* bèl·lic dels anys 1913-1917 va suposar un conjunt de dificultats, però no va produir pas un ritme de creixement industrial tan migrat. El desnivell en la taxa global d'expansió de l'economia sense tenir la composició d'activitats en compte no és prou representativa per a la comparació de dos curts períodes relativament allunyats. Doncs bé: la postguerra espanyola, que no partia d'un volum de destruccions físiques notable, no va aconseguir la recuperació dels nivells de preguerra ni en base a l'aprofitament especulatiu de la segona guerra mundial ni traient forces relatives de la seva manca de participació militar en la contesa internacional.

Tot tendeix a indicar, per tant, que les opcions polítiques adoptades (no entrem aquí a jerarquitzar-les) van intervenir d'una manera decisiva en la manca de recobrament dels nivells de preguerra, i ho van fer no solament durant el període bèl·lic internacional, sinó àdhuc més enllà de tota esperança. Caldrà esperar el 1959 —data que considerem final del nostre període d'anàlisi, o fins i tot més tard, perquè les coses estiguin restablertes, en alguns sentits.